

INTERNET SOTSIALASHUV JARAYONIDA VIRTUAL SHAXS

Mustafayev Shaxboz Baxtiyorovich,

O'qituvchi, mustaqil izlanuvchi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Email: yagonapochta@gmail.com

Qodirova Fazilat Shukurovna,

f.f.d., dotsent Innovatsion rivojlanish agentligi

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtual shaxs tushunchasi, uning tuzilishi va internet-sotsiallashuv jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Virtual muhitda shaxsning xatti-harakatlari normativlik, gender xususiyatlari va tajovuzkorlik asosida empirik tadqiqotlar orqali o'rganiladi. Muallif virtual shaxsning sakkizta tipini ajratib, ularning ijtimoiy va asotsial xulq-atvorlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: virtual shaxs, internet-sotsiallashuv, normativlik, gender, tajovuzkorlik, empirik tadqiqot, ijtimoiy rol, kiberbulling, identiklik

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va internetning jadal rivojlanishi inson hayotining barcha sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Internet nafaqat axborot almashinuvi vositasi, balki yangi ijtimoiy muhit – virtual reallikni yaratuvchi platforma sifatida ham ko'riladi. Ushbu muhitda foydalanuvchilar o'zlarining virtual shaxsini yaratib, real dunyodagi imkoniyatlardan tashqariga chiqadilar. Virtual shaxs internet-sotsiallashuv jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki u real shaxsning xususiyatlarini aks ettirish bilan birga, undan farqli ravishda yangi identiklik shakllari va ijtimoiy rollarni taqdim etadi.

Ayniqsa, o'smirlar va yoshlar uchun virtual muhit muhim ahamiyatga ega, chunki ular shaxsiyat shakllanishi bosqichida bo'lib, o'zlarining "ideal Men"ini yaratish va turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Biroq, bu jarayon faqat ijobiy oqibatlarga olib kelmaydi – virtual muhitda deviant xulq-atvor shakllanishi, kiberbulling, internet-trolling kabi muammolar ham kuchaymoqda. Shu sababli, virtual shaxs fenomenini o'rganish zamonaviy psixologiya, lingvistika va sotsiologiya uchun dolzarb masaladir.

Virtual reallik – bu AKT ta'sirida yuzaga kelgan muhit bo'lib, u real dunyodan anonimlik, hissiyotlarning yo'qligi va chegarasizligi bilan farq qiladi. U insonga o'z-o'zini turli shakllarda namoyon etish, "anonim hayot" kechirish va real dunyoda mavjud bo'lmagan rollarni ijro etish imkonini beradi. Bu jarayon internet-sotsiallashuv deb ataladi, ya'ni shaxsning virtual muhitga kirishi va u yerdagi normalar, qadriyatlar va xulq-atvor namunalarini qabul qilishi yoki rad etishi.

Internet-sotsiallashuv bir qator xususiyatlarga ega:

- **Vositalilik:** Maktab yoki oila kabi an'anaviy institutlardan farqli o'laroq, virtual muhitda sotsiallashuv bevosita, ya'ni kompyuter yoki elektron texnologiyalar orqali amalga oshiriladi.

- **Stixiyalilik:** Shaxs o'zining virtual muhitdagi faoliyatini mustaqil ravishda tanlaydi – qachon, qanday va kim bilan muloqot qilishni o'zi belgilaydi.

- **An'anaviy institutlarni almashtirish:** Virtual muhit ta'lim, o'yin, muloqot va e'tirof kabi ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish imkonini beradi, bu esa real dunyodagi institutlarning rolini kamaytiradi.

- **Yangi normalarni qabul qilish:** Virtual muhitda real dunyodagi qadriyatlarga zid bo'lgan yangi normalar shakllanadi, bu esa shaxsning ichki ziddiyatlariga sabab bo'lishi mumkin.

Misol uchun, o'smir virtual muhitda o'zini "mashxur qahramon" sifatida ko'rsatishi mumkin, bu uning real hayotdagi o'ziga ishonmasligini kompensatsiya qilishga xizmat qiladi. Biroq, agar ushbu obraz asotsial xususiyatlarga ega bo'lsa, bu kiberbulling yoki trolling kabi muammolarga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, internet-sotsiallashtiruv jarayonida virtual shaxs yaratilishi ikki asosiy motivatsion omilga asoslanadi: real hayotdagi kamchiliklarni to'ldirish (kompensatorlik) va yangi tajriba olish (qidiruv funksiyasi). [1]

Virtual shaxs – bu internet-foydalanuvchining virtual muhitdagi o'zini o'zi namoyish qilishi bo'lib, u istalgan obraz sifatida yaratiladi va real shaxsdan farqli ravishda faqat belgi-simvollar (avatar, nikneym, kontent) orqali ifodalanadi. U fizik jismga ega emas, lekin real shaxsga xos bo'lgan xususiyatlar – his-tuyg'ular, fikrlar, xulq-atvorni simulyatsiya qilishi mumkin. Virtual shaxsning real prototip bilan bog'liqligi ambivalent xususiyatga ega: u real shaxs bilan qisman yoki to'liq birlashishi mumkin, lekin ko'pincha undan ajralib, mustaqil mavjudlikka ega bo'ladi. E.P. Belinskayaning ta'kidlashicha, virtual obraz yaratishning asosiy maqsadlaridan biri shaxsning o'zligini sinab ko'rish jarayonida yangi tajribaga ega bo'lish istagi bo'lishi mumkin. [2]

Virtual shaxsni yaxlit bir tizim sifatida ko'rib, uning tuzilishini uchta asosiy axborot blokiga ajratish mumkin deb hisoblaymiz:

1. Normativlik – virtual shaxsning hissiy-irodaviy jihatlari, jumladan, mas'uliyatlilik yoki mas'uliyatsizlik, tartiblilik yoki beparvolik kabi fazilatlari hamda virtual muhitda qabul qilingan axloqiy qoidalar va normalarga rioya qilish yoki ularga beparvo bo'lish kabi xulq-atvor xususiyatlari.

2. Gender xususiyatlari – giperreallik sharoitida yuzaga keladigan turli vaziyatlarda namoyon bo'luvchi xulq-atvoriiy modellar majmui.

3. Tajovuzkorlik – shaxsning tajovuzkor harakatlarga moyilligi.

Ushbu komponentlar virtual shaxsning yadrosini tashkil qiladi va ularning kombinatsiyasi shaxsning virtual muhitdagi xulq-atvorini belgilaydi. Masalan, normativ, maskulin va konform xususiyatlarga ega shaxs konstruktiv muloqotga qodir bo'lsa, nenormativ, maskulin va agressiv shaxs kiberbullingga moyil bo'lishi mumkin.

Virtual shaxs turlarini aniqlash maqsadida o'tkazgan tadqiqotimizda 120 nafar internet-faoliyatchi (48 erkak, 72 ayol) ishtirok etdi. Yosh diapazoni: 20 yoshgacha – 65 nafar, 20-30 yosh – 42 nafar, 31 va undan yuqori – 13 nafar. Tadqiqotda quyidagi metodikalar qo'llanildi:

- **Normativlikni o'rganish maqsadida** R. Kettellning 16 PF metodikasi – virtual muhitdagi normalarga rioya qilish/e'tiborsizlik darajasini aniqlaydi.

- **Gender spetsifikasi o'rganish maqsadida** S. Bemning "Maskulinlik/femininlik" metodikasi – xulq-atvor namunalarining maskulin yoki feminin ekanligini ko'rsatadi.

- **Tajavuzkorlik yoki agressiyani o'rganish maqsadida** L.G. Pochebutning "Agressivlik turlari" metodikasi – konflikt vaziyatlarida agressiya yoki konformlik darajasini o'lchaydi.

Natijalarga ko'ra, virtual shaxsning uchta komponentida dixotomik taqsimot aniqlandi: normativlik/nenormativlik, maskulinlik/femininlik, agressivlik/konformlik. Ushbu kombinatsiyalar asosida 8 turdagi virtual shaxs aniqlandi:

1. **Qahramon:** Normativ, maskulin, agressiv. Asotsial xulq-atvorga qarshi kurashuvchi, lekin fleym (konflikt) yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi destruktiv tip.

2. **Kiberbullen:** Nenormativ, maskulin, agressiv. Boshqalarga nisbatan agressiya ko'rsatuvchi, o'z-o'zini tasdiqlashga intiluvchi destruktiv tip.

3. **Murosachi:** Nenormativ, feminin, konform. O'z pozitsiyasiga ega bo'lmagan, boshqalarga ergashuvchi viktim tip.

4. **Ig'vogar:** Normativ, feminin, agressiv. Konfliktlarda zaif bo'lgan, ko'pincha qurbonga aylanuvchi viktim tip.

5. **Tinchliksevar:** Normativ, maskulin, konform. Tinchliksevar, qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy tip.

6. **Himoyachi:** Normativ, maskulin, konform. Konstruktiv muloqotga qodir, betaraf pozitsiyani saqlovchi ijtimoiy tip.

7. **Defendent:** Nenormativ, feminin, agressiv. Ijtimoiy va asotsial xususiyatlarni birlashtirgan noaniq tip.

8. **Fitnachi:** Nenormativ, maskulin, konform. Konflikt tashkil qiluvchi, lekin unda ishtirok etmaydigan noaniq tip.

Misol uchun, "Kiberbullen" turi ko'pincha ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarni haqorat qilish yoki masxara qilish orqali o'z-o'zini namoyish qilishga harakat qiladi, "Tinchliksevar" esa munosabatlarda tinchlikni saqlashga intiladi. Ushbu tiplar virtual muhitdagi xulq-atvorning keng spektrini aks ettiradi.

Virtual shaxs internet-sotsiallashtirish jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki u real shaxsning mavjud va potensial xususiyatlarini namoyon qiladi hamda virtual muhitda yangi ijtimoiy rollarni yaratish imkonini beradi. Internet-sotsiallashtirish stixiyali va vositali jarayon bo'lib, shaxsga o'zining "ideal Men"ni yaratish imkonini beradi, lekin shu bilan birga deviant xulq-atvor shakllanishi xavfini ham oshiradi. Virtual muhitdagi normalar real dunyodan farq qilishi sababli, shaxsning ichki ziddiyatlari kuchayishi mumkin. Kelajakda ushbu tadqiqotni kengaytirish uchun virtual shaxsning boshqa xususiyatlari (masalan, motivatsiya yoki subkulturaga mansublik)ni o'rganish, shuningdek, turli yosh guruhlari va ijtimoiy qatlamlarda qo'shimcha tahlillar o'tkazish tavsiya etiladi. Shunday qilib, virtual shaxs fenomeni zamonaviy jamiyatdagi psixologik va ijtimoiy reallikning muhim qismi sifatida o'rganishga muhtojdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Солодовник В.А. Влияние Интернет-коммуникаций на личность пользователя Киберпсихология. 2011
2. Белинская Е.П. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью «Логистон». 2004
3. Sh.B. Mustafayev. Zamonaviy jamiyatda virtual muloqot: o'ziga xosliklar va ta'sirlar Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi 2025